

הפרדוקס הכפול והסכסוך השזור

זאב לרר

הסכסוך העיקש והרשתות המשוקעות

כיצד ייתכן שאחרי 130 שנה של המפעל הציוני, 77 שנים מקום מדינת ישראל, הסכסוך היהודי-ערבי עדיין נמשך, הולך ומחריף, וסופו – מי ישרונו? על פי הדעה הרווחת בשיח הציבורי בישראל, הסכסוך הישראלי-ערבי הוא גזירת גורל, משום שהוא נובע ממה שניתן לכנות "הטבע" הערבי. על פי תפיסה זו, הטבע הערבי הוא שילוב של תרבות, דת ואישיות, אשר יחדיו מציינים את הערבי כיצור פרימיטיבי, רצחני וצמא דם, המונע משנאה והסתה, ומתוכנת באופן תרבותי, דתי ואישיותי למטרה אחת בלבד – לרצוח יהודים. תפיסה זו רואה בטבע הערבי גורם דטרמיניסטי שאינו ניתן לשינוי, ולכן הפתרון לסכסוך אינו אפשרי, והוא אינו אלא אשליה. מכאן נגזרת המסקנה כי על היהודים, הנתפסים כתמימים וכקורבנות, לפעול בכוח ובאלימות מתמשכת כלפי הצד האחר, כדי להגן על קיומם.

רעיון זה, השולט כיום בשיח הציבורי בישראל ומדגיש את הנצחיות וההכרח של הסכסוך, מתומצת היטב בדבריו של הוגה הדעות ד"ר יועז הנדל: "המציאות היא שאנחנו מוקפים בתרבות אסלאמית רצחנית. לכן, צריך רק לוודא שהם מפחדים, כל הזמן. לחיות על החרב, נקודה".

כמו בכל סכסוך, גם כאן הנטייה לייחס לצד האחר מניעים הנובעים מטבע אלים ורע אינה ייחודית ליהודים בלבד, אלא קיימת גם בצד הערבי. הדבר בא לידי ביטוי הן במסגרת השיח הקולוניאליסטי, הרואה בציונות ובציונים כובשים אלימים וצמאי דם, והן בתפיסות אסלאמיות פונדמנטליסטיות, הרואות בציונים כופרים הגוזלים את אדמת המאמינים ויש להילחם בהם עד חורמה.

במאמר זה אציג גישה סוציולוגית דטרמיניסטית פחות, ואולי אופטימית יותר, על טבעם של סכסוכים. על פי גישה זו, סכסוכים, ובייחוד סכסוכים לאומיים, אינם נובעים מהתנגשות בלתי נמנעת ונצחית בין שני צדדים בעלי "אופי לאומי" אחיד ועוין. במקום זאת, ניתן להבין אותם כתהליכים דינמיים הנוצרים, מתקיימים, מתחזקים ואף משתנים באמצעות רשתות מוסדיות המשוקעות (embedded) בהם.

במילים פשוטות, אפשר לדמות סכסוכים לפצעים פתוחים המושכים אליהם מגוון רחב של אורגניזמים פתוגניים – פטריות, חיידקים, נגיפים וטפילים – אשר מזהמים אותם שוב ושוב, לעיתים עד כדי שוק ספטי ומוות. בה בעת, אותם פצעים מושכים גם אורגניזמים

מרפאים ומחטאים, כגון תאי דם לבנים וחיידקים פרוביוטיים, המסייעים בתהליך הריפוי. פצעים יכולים להזדהם עד מוות או להירפא ולהחלים – כתלות בפעילותם של האורגניזמים ובדינמיקה ביניהם. כך גם סכסוכים.

לפי גישת "הרשתות המוסדיות המשוקעות", התשובה המוצעת במאמר זה לשאלה מדוע הסכסוך היהודי-ערבי כה עיקש היא שהוא נשען, מהצד הציוני, על שזירה או התלכדות של שני סכסוכים מרכזיים – הסכסוך היהודי-ערבי והסכסוך היהודי-יהודי. התלכדות זו יוצרת משוקעות עמוקה של מרבית רשתות הזוהות המוסדיות בישראל בתוך הסכסוך, באופן שלא רק מתחזק אותו, אלא אף מנציח אותו ומטרפד כל הזדמנות לפתרון פרגמטי, הוגן ובר קיימא.

הפרדוקס הכפול

כדי להבין את השתזרות הסכסוכים הגדולים יש לחזור לנקודת האפס של הציונות כתנועה לאומית-מודרנית ולשני פרדוקסים גדולים שניצבו לפניה:

פרדוקס "בינוי לאום" בתנאים קיצוניים של רבזהות: המאפיין הראשי של התנועות הלאומיות המודרניות הוא יכולתן לגבש אוסף של זהויות אתניות, מקומיות, דתיות וגיאוגרפיות שמרכיבות את הטריטוריה הלאומית לכדי זהות לאומית בעלת לכידות פנימית, המסוגלת לתפקד במשותף מול המשימות הלאומיות. הציונות התמודדה עם משימה זו בתנאי קיצון: הזהויות היהודיות היו רחוקות ומבודלות מאוד זו מזו. למעשה, למעט יהדותן, לא היה בינן דבר מן המשותף. ההשכלה, החילון והמודרניות פילגו ובידלו קשות את הזהויות היהודיות האירופיות, ואף הפכו אותן לקונפליקטואליות.

פרדוקס "הבית החדר-לאומי" בטריטוריה דרלאומית ובמרחב גיאופוליטי עוין: החזון המרכזי של הציונות – הקמת "בית לאומי לעם היהודי", כלומר מדינת לאום אתנית (יהודית) – עמד מלכתחילה בסתירה עמוקה לאופיו של האזור שבו ביקשה הציונות לממש את שאיפתה. השטח בין הירדן לים היה מאז ומעולם זירת התנגשות בין שתי תנועות לאומיות לפחות – היהודית והפלסטינית – שהתחרו על אותה טריטוריה, תוך כדי קיום במובלעות מעורבות שהפכו כל ניסיון להפרדה ביניהן לכמעט בלתי אפשרי.

יתרה מכך, רעיון הבית החדר-לאומי התפרש לא רק כאיום ישיר על התנועה הלאומית הפלסטינית, אלא גם כפרויקט קולוניאליסטי ועוין, שבעיני שאר המרחב הערב-מוסלמי נתפס כמעשה השתלטות וכיבוש הפוגע בכלל האזור.

בצומת שבין כ"ט בנובמבר – החלטת האו"ם 181 על סיום המנדט הבריטי והקמת שתי מדינות עצמאיות בארץ, לבין ה' באייר – יום הכרזת העצמאות של מדינת ישראל, נראה כי המפעל הציוני הצליח להתמודד פחות או יותר עם שני הפרדוקסים הגדולים.

הפרדוקס הראשון, בעיית הלכידות בתנאים של רבזוהות, טופל באמצעות הקמת מוסדות לאומיים פדרטיביים שאפשרו לכל הזהויות להשתתף בעיצוב המפעל הציוני, תוך כדי שמירה על אוטונומיה מוסדית. השיטה הפדרטיבית יצרה מסגרת להסכמות פרגמטיות בין הזהויות השונות שאפשרו להן לפעול יחד על מול אתגרי הציונות.

הפרגמטיות שאפיינה את השיטה הפדרטיבית סייעה גם בהתמודדות עם הפרדוקס השני – הקמת מדינה חד-לאומית בטריטוריה דר-לאומית. הציונות קיבלה, אמנם מתוך מחלוקת אך בסופו של דבר בהסכמה, את החלטה 181 של האו"ם – הניסיון האחרון בהיסטוריה למצוא פתרון פרגמטי ולגיטימי לפרדוקס הזה בתמיכת הקהילה הבין-לאומית. פעולה פרגמטית זו של הציונות היא שאפשרה בסופו של דבר את גדול הישגיה – הקמת מדינת ישראל.

מפרדוקס לסכסוך

במהלך שנת 1950, בעיצומם של תהליכי הקמת המדינה, שני הפרדוקסים הפכו לשני סכסוכים כרוניים שהתמסדו עמוק במציאות הישראלית – ועדיין מעצבים את חיינו כיום. חוק נכסי נפקדים, שקבע כי 750,000 הפלסטינים שיצאו מהשטחים שכבשה מדינת ישראל במלחמת 1948 לא יורשו לשוב אליהם, עיגן את הסכסוך הישראלי-פלסטיני כמשחק סכום אפס – מאבק טוטלי על כל הקופה, ולא כמחלוקת שניתן לפתור באופן פרגמטי. הסכסוך הפלסטיני הפך למאבק המבוסס על תביעת הפלסטינים להשבת כל האדמות והרכוש שלטענתם נגזלו מהם – תביעה שמעולם לא הייתה על הפרק מבחינת מדינת ישראל, שכן רקקעות ורכוש אלו הפכו לליבה החומרית של המדינה הישראלית.

בו בזמן, **החלטת הררי**, הידועה גם כ**פשרת הררי**, שהתקבלה ב־13 ביוני 1950, קבעה כי הכנסת הראשונה לא תחוקק חוקה כוללת למדינת ישראל, וכי במקום זאת החוקה תיכתב בהדרגה בפרקים נפרדים – חוקי יסוד – שיתאגדו בעתיד לכלל חוקה שלמה.

במגילת העצמאות נקבע כי הבחירות הראשונות במדינת ישראל יהיו בחירות לאספה מכוננת שתפקידה לגבש חוקה מוסכמת, אשר תשמש בסיס למבנה מוסדות השלטון. אולם פשרת הררי סתמה את הגולל על רעיון החוקה המוסכמת, לאחר שבךגוריון, ראש מפלגת השלטון, התנגד לקביעת חוקה מחייבת.

פשרת הררי למעשה ביטלה את השיטה הדמוקרטית הפדרטיבית שאפיינה את המפעל הציוני, ובכך גרמה לאובדן הנכס המרכזי של הציונות – הפרגמטיזם. במקומה היא מיסדה שיטה דמוקרטית שונה לחלוטין: דמוקרטיית הכרעה, המבוססת על כללי תחרות להשגת שלטון מוחלט לפי עקרון הרוב הקובע. לפיכך, היחסים בין הזהויות הפוליטיות הפכו ליחסי תחרות על השלטון כמשחק סכום אפס. מאותו רגע חדלה המערכת

הפוליטית להיות מנגנון מעשי לפתרון בעיות לאומיות והפכה לזירת עימות כוחני ובלתי פוסק בין הזהויות היהודיות.

מאז ועד היום, המציאות שבה אנו חיות וחיים מתקיימת בתוך שתי מסגרות סכסוך כרוניות – הסכסוך הפוליטי היהודי-יהודי והסכסוך הצבאי היהודי-ערבי. סכסוכים אלה לא רק עיצבו את ההיסטוריה החברתית והמדינית של מדינת ישראל ואת קורותיה, אלא גם ממשיכים לאיים על עתידה ויציבותה. עם זאת, אין מדובר בשני עימותים נפרדים המובחנים זה מזה, אלא בסכסוכים שלובים ומצטלבים, אשר תמיד השפיעו זה על זה, ליבו והסלימו זה את זה, עד למבוי הסתום הדיסטופי שבו המפעל הציוני נמצא כיום.

כפי שאראה בהמשך, ההזנה ההדדית בין הסכסוכים נבעה מכך ששתי מערכות מוסדיות מרכזיות במדינה – המערכת הפוליטית והמערכת הצבאית – תרגמו את המתחים והקונפליקטים בין הזהויות היהודיות הראשיות לפרקטיקות פוליטיות וצבאיות אשר תחזקו את הסכסוך. שתי המערכות המוסדיות הללו שיקעו ועירבו (engaged) את מרבית הזהויות היהודיות בסכסוך, באופן שמנע היווצרות של מרחב מוסדי שבו פועלים שחקנים המחוויבים לפתרון פרגמטי. במקום זאת, שימור ותחזוקה של הקונפליקט היהודי-ערבי הפכו למנגנון המרכזי שמארגן את החברה הישראלית. בשני החלקים הבאים נראה כיצד קרה הדבר.

משוקעות מסוג I: הפוליטיקה של הסכסוך

הסכסוך היהודי-ערבי תחזק את הסכסוך הפוליטי היהודי-יהודי, וזה תחזק ואף הנציח את הסכסוך היהודי-ערבי. בפשטות, העמדות, הנרטיבים והפוזיציות של הזהויות היהודיות בנוגע לסכסוך היהודי-ערבי הפכו לדלק שהניע את הסכסוך היהודי-יהודי. זה בא לידי ביטוי בכך שהזהויות הפוליטיות היהודיות הראשיות הגדירו את עצמן, את הזהות שלהן, ואת הגבולות והניגוד בינן לבין זהויות אחרות באמצעות נרטיבים וטקסטים המסמנים את היחס שלהם לסכסוך ולערבים. ובמילים פשוטות עוד יותר: הסכסוך היהודי-יהודי הפך להיות סכסוך על הסכסוך היהודי-ערבי. עובדה זו באה לידי ביטוי בצורות שונות ובעידינים פוליטיים שונים¹:

בתקופת ההגמוניה הדיכוי (תקופת הקמת המדינה ועד המהפך בסוף שנות ה-70 של המאה ה-20), הסכסוך שימש כבסיס להצדקת הסדר החברתי הדכאני שיעיצבה תנועת הפועלים בעלת הרוב המכריע, ובפרט את הדיכוי המסיבי והעמוק של יוצאי ארצות ערב. ההיגיון הקיומי לכאורה של הסכסוך היה הכלי המרכזי שבאמצעותו פעלה הציונות לעקור את יהודי ארצות ערב מקהילותיהם המקוריות, למוטט את הרשתות המוסדיות שלהם, ולפצל אותם כאוכלוסייה מדרגה שנייה בתוך רשתות הזהות האשכנזיות השונות. בה בעת, הם היו

אובייקט פאסיבי ובלתי מעורב ל"תוכניות קליטה" שתכליתן העיקרית הייתה לא ביטחונם, רווחתם ושגשוגם במדינה הקולטת, אלא חיזוק ההגנה על גבולות המדינה מפני הפלסטינים השואפים לשוב לאדמתם.ⁱⁱ

בתקופת הקיטוב הגדול בין הזהויות, שהחלה עם הצטרפותם של יוצאי ארצות ערב לזהויות המיעוט האשכנזיות בסוף שנות ה-70, ועם הפיכתם לכוח פוליטי מכריע המאזן את ההגמוניה הפועלית-מדינתית שדיכאה אותם, התעצבה הפוליטיקה הישראלית סביב ציר הסכסוך היהודי-פלסטיני. בתקופה זו, הנרטיב הפוליטי המגייס נשען במלואו על היחס לפלסטינים ועל אופן ניהול הסכסוך. למעשה, שני הגושים המקוטבים הגדירו עצמם כ"מחנה השלום" ו"המחנה הלאומי" לפי נרטיבים אלה. עמדות בסוגיה זו הפכו לדגל המרכזי של כל אחד מהמחנות הפוליטיים, לבסיס לגיוס מצביעים, ולמנוף העיקרי של התחרות הפוליטית בין הזהויות על השלטון. דינמיקה זו חסמה כל אפשרות לדיון פרגמטי וענייני בפתרון הסכסוך, שכן ברגע שהפתרון הופך לדגל זהות של צד אחד, ואי-פתרון הופך להיות מפעל זהות של הצד האחר, לא ניתן לעולם להגיע להסכמה הפרגמטית הנחוצה כדי להניח אפילו תשתית לפתרון הוגן ומעשי של הסכסוך. הדיון בשלום ומלחמה, בכיבוש וריבונות, הפך להיות שיעור חברה ילדותי ומעייף, אשר בו כל זהות משתמשת בטקסטים על אודות הסכסוך כדי לסמן את זהותה, ותו לא.

בתקופת ההיפרפוליטיקה, לאחר האינתיפדה השנייה, עם היעלמותו הפלאית של "מחנה השלום" והפיכת הזהות שנשאה אותו לזהות שאין לה שם, הדיון בפתרון לסכסוך ירד מסדר היום של מאבקי הזהות. יחד איתו נעלמו גם הפלסטינים שהפכו לאויב מופשט ונצחי. כל אזכור של אפשרות לפתרון הוגן ומעשי נעשתה טאבו ומכשיר להאשמת הזהות האחרת בבגידה ובשיתוף פעולה עם האויב.

כך ההיסטוריה הפוליטית המסוכסכת של הזהויות היהודיות הנציחה וקיבעה את הסכסוך היהודי-ערבי כעובדה וכמציאות בלתי נמנעת. הזהויות היהודיות סימנו את עצמן ואת התנגדותן לזהויות האחרות באמצעות עמדות בנוגע לסכסוך. מחיר המנגנון הזה היה שיתוק מוחלט של המערכת הפוליטית בכל הנוגע לדיון מעשי על הסכסוך ועל פתרונותיו. לא רק שלא היה דיון כזה – לא הייתה אפילו שפה שמאפשרת אותו. מרבית הישראלים אינם יודעים דבר וחצי דבר עובדתי על אודות הסכסוך וקורותיו. השיח הציבורי בישראל על הסכסוך היהודי-ערבי הוא ילדותי ובנאלי, ומשרת את הסכסוך הפנימי-יהודי יותר משהוא עוסק מעשית בסכסוך עצמו.

משקעות מסוג II: הפעלת האלימות המאורגנת

סכסוך הזהויות היהודיות הניח רובד נוסף של מעורבות עמוקה ומעשית שלהן בסכסוך היהודי-ערבי. הסכסוך הפנימי בין הזהויות לא רק הגדיר את השייכות הזהותית, אלא גם הביא לשעבוד כלל הזהויות לפרקטיקות של האלימות המאורגנת – כלומר בפרקטיקות הצבאיות – ואף מעבר לכך, במשטרי ההצדקה שלהן.

בניגוד להבטחות הגלומות במודל "צבא העם", שלפיהן הצבא הוא מרחב למפגש שוויוני בין כל הזהויות בחברה הישראלית, הרי שמראשית דרכו מצא הצבא פתרון לבעיית המפגש המתוח בין הזהויות היהודיות המבודלות באמצעות חלוקת עבודה אתנרצבאית. כך נוצרו רשתות מוסדיות-צבאיות מבודלות על בסיס זהויות אתניות.

משטר הזהויות הראשון בצה"ל התגבש סביב **משטר הקב"א**ⁱⁱⁱ – מערכת המיון הראשונית שעל בסיסה נערכה חלוקה אתנרצבאית ברורה לשני פלחי תפקידים מובחנים והיררכיים. מצד אחד, **הצבא ההרואי** – מערך תפקידים ויחידות אשר שיקפו התנדבות, תרומה, לחימה, גבריות – שנתפס כחוד החנית של העשייה הצבאית והוקצה בעיקר לבני הזהות הפועלית ולמעמד הבינוני-האשכנזי. מצד אחר, **צבא החובה** – מערך תפקידים נמוכי סטטוס, שחוקים ונטולי הילה הרואית, שהתבסס על גיוס חובה וכפייה, ושיועד בעיקר ליהודים יוצאי ארצות ערב.

החל מתקופת הקיטוב הגדול, וביתר שאת משנות ה-90, ניהל הצבא את המתחים הקיצוניים בין הזהויות החברתיות והתגונן מפני גלישת סכסוך הזהויות לתוכו באמצעות יצירת רשתות מוסדיות פנים-צבאיות נפרדות לכל זהות.^{iv} כל רשת אתנרצבאית כזו לא רק סיפקה מרחב השתייכות צבאי מובחן ההולם את הקודים של הזהות ומתרגם אותם לפרקטיקה צבאית, אלא גם שימשה מסלול למוביליות בתוך הזהות עצמה. כך, הצבא הכיל את המתחים בין הזהויות באמצעות ארכיטקטורת כוח אדם של **הפרד ומשול**: כל זהות משתלבת במסגרת שמתאימה לה – לשפה שלה, לקודים שלה ולמסלול הקידום הפנימי שלה – אך בסופו של דבר, כולן מחוברות יחד ברשת תפקודית אחת, שמטרתה המרכזית הפעלת אלימות מאורגנת כלפי ערבים.

אפשר לתאר היווצרות של כמה רשתות זהות אתנרצבאיות בצבא:

צבא השיטור הקינטי: רשתות מוסדיות צבאיות העוסקות בתחזוקת הכיבוש פנים אל פנים – מג"ב, חטיבות הבט"ש והגנת הגבולות, מיליציות מתנחלים, מנהל אזרחי ועוד. הרשתות השונות המרכיבות את צבא השיטור הקינטי כוללות את זהות הימין – מזרחי מאמין ("מ"מ") שבעבר כונו גם צווארון כחול,^v וכן יחידות מתנחלים סמי-צבאיות, ויחידות מעורבות

מגדרית המשמשות בית לזהות הפמיניסטית-מילטריסטית אשר רואה בשירות ביחידות הגנת הגבולות את פסגת הישגיה.

צבא השיטור הקיברנטי: רשת מוסדית-צבאית העוסקת בכיבוש מרחוק בעזרת מעקב חודרני באמצעי טכנולוגיה גבוהה. רשת זו מאוישת ברובה בצעירים ובצעירות מהמעמד הבינוני-חילוני-ליברלי-משכיל, או בכינויה – הזהות שאין לה שם.^{vi}

צבא ההתקפה השילובי: רשת משולבת הכוללת את "מערך החוד", החטיבות והיחידות המיוחדות, חיל האוויר, וכן יחידות מעקב, ניטור ותקיפה מרחוק של אגף המודיעין בצה"ל, השב"כ והמוסד. כל אלה מחוברים ברשת קטלנית מבוססת בינה מלאכותית (AI), המחברת פונקציונלית בין האליטות של הרשת המתנחלית, הימ"מ והזהות שאין לה שם, ומשמשת נקודת מעבר הכרחית במוביליות הפנים-זהותית שלהן.

צבא שימור גיוס החובה: צבא שקולט ומעסיק את עודפי כוח האדם משלוש הרשתות, ואשר עיקר ייעודו הוא שמירה על הלגיטימיות של מודל גיוס החובה. משוקעות בתוכו זהויות שוליים דרך פרויקטים סימבוליים של שילוב בצבא – חרדים, זהות ימ"מ, עולים חדשים, ערבים, אתיופים, בעלי מוגבלויות ונשים מזהויות מוחלשות.

אם כן, צה"ל מרחיק את סכסוכי הזהות משורותיו באמצעות פרקטיקה של הפרד-שלב. הוא מאפשר רשתות מוסדיות פנימיות שהן חלק ממסלול המוביליות של הזהויות, אשר אף מתנהלות ומוצדקות באמצעות קודים אתנרצבאיים של הזהות – כלומר הפרקטיקות הצבאיות הננקטות בתוך אותה רשת זהות צבאית מקודדות בשפות של הזהויות עצמן. כך למשל, אלאור אזריה פועל ומצדיק את מעשיו כנקמה באויבי ישראל; צעירות חילוניות ליברליות פועלות צבאית בתחזוקת הכיבוש ומצדיקות את מעשיהן בקודים פמיניסטיים של ה"אישה הראשונה", "פורצת הדרך", "מראה שנשים יכולות"; טייסים וטייסות ואנשי הטכנולוגיה – כל אלו מדברים על מעשי ההרג ההמוניים שביצעו בשפה של סטארט-אפ טכנולוגי; ומפקדי וקציני יחידות החוד מאפשרים ענידת תגי משיח, תפילות המוניות ושימוש בסמלי נקמה דתיים כחלק מהתוכנית המבצעית שלהם.^{vii}

כך מתוחזק הסכסוך באמצעות שיקוע ומעורבות המונית של הזהויות הראשיות בישראל בפרקטיקות של אלימות מאורגנת – כל זהות לפי דרכה ולשונה מקודדת, מכחישה ומצדיקה את הפעלת האלימות בשפות הקוד שלה, ויותר מכך, היא מלאת מוטיבציה להשתתף כדי לזכות במוביליות ויוקרה ברשתות המוסדיות של הזהות. מערכת משוקעת זו מאפשרת בסופו של דבר לכלל הזהויות להשתתף בשמחה ובששון בתחזוקת הסכסוך. כל השפות מקודדות את הצד האחר כאויב בלבד, ואת הפרקטיקה הצבאית כבלתי נמנעת.

על קרח דק

התלכדות הסכסוכים באה אפוא לידי ביטוי במצב הנוכחי שבו כל הזוויות היהודיות העכשוויות משוקעות עמוק בשתי מגהדרשות מוסדיות השלובות זו בזו – המערכת הפוליטית והמערכת הצבאית – שתי מערכות המושקות מאוד בתחזוקת הסכסוך. אלה כמובן אינן הרשתות המוסדיות היחידות המשוקעות בסכסוך מהצד הציוני, שלא להזכיר שחקנים בין־לאומיים, וכמובן רשתות מוסדיות רבות מהצד הערבי של הסכסוך. במונחי מטפורת הפצע הפתוח – אנחנו נמצאים במצב של פצע מזוהם מאוד, שורץ אורגניזמים מזהמים המתחזקים ומקיימים אותו, ואף מחריפים את מצבו.

שני הסכסוכים השזורים זה בזה מבטאים כישלון היסטורי ועקבי של המפעל הציוני בהתמודדות עם אתגרי היסוד שלו – לכידות לאומית בתנאים של ריבוי זהויות נבדלות, וכן קיום לאומיות יהודית בטריטוריה בלקנית, דרלאומית, עוינת. המצב הדיסטופי שהמפעל הציוני נקלע אליו החל מבחירות נובמבר 2022. שורת האירועים הקטסטרופליים והבלתי נתפסים שחוונו מאז, הם ביטוי מפחיד לכישלונות היסטוריים אלו. גרוע מכך, אם ימשיכו שני הסכסוכים להסלים, שניהם ביחד וכל אחד לחוד, קשה לראות אופק ועתיד למדינת ישראל, והמפעל הציוני יסיים את דרכו – דרך התפרקות פנימית של הקולקטיב הלאומי היהודי, או דרך "נכבה הפוכה" שיבצעו הפלסטינים בנו. בשני מוקדי הסכסוך הללו יחסי הכוחות אינם לטובת מדינת ישראל. השנתיים האחרונות הוכיחו כי הריבונות היהודית תלויה לחלוטין במשענת הקנה הרצוף של הכוח הצבאי האמריקאי ובגיבוי שלו. ככל שאלה מאבדים מיציבותם, גוברת הסכנה הקיומית, עד שתתממש.

מנגד, למרות המשוקעות הכבדה של שחקנים מוסדיים רבים מכל עבריו של הפצע הפעור בין הציונים לבין הפלסטינים, הרי דווקא טבעה הדינמי והמשתנה של מערכת זו יכול לפתוח צוהר לאופטימיות ולתקווה שקיימת אפשרות מעשית להגיע לפתרון הוגן, פרגמטי ובטוח לכל הצדדים.

העובדה היא כי על השולחן מונח רפרטואר רחב מאוד של פתרונות אפשריים ומעשיים לסכסוך, מיוזמת השלום הערבית 2002 ועד עסקת המאה של טראמפ ב־2020. גם בחברה האזרחית קיים טווח רחב של פתרונות, החל מפתרונות של שתי מדינות, דרך קונפדרציה ישראלית־פלסטינית, ועד רעיונות חדשים הפותחים מחדש את ההגדרה הצרה והדוגמטית של הלאומיות החד־אתנית ומאפשרים גמישות פרגמטית בתוכה.

התקווה היא כי בעתיד ייווצר מערך שחקנים מוסדיים חדש משני הצדדים ובזירה הבין־לאומית, אשר יהיה משוקע בפתרונות כאלה, והוא יהיה רחב וחזק דיו כדי לכפות את דרכו על המערכת האזורית כולה. זה יקרה רק בשלושה תנאים:

1. שינוי יסודי ומהותי במבנה המערכת הפוליטית הישראלית ומעבר ממשטר דמוקרטי הבנוי על סכסוך בין הזהויות, כזה המשמר את הסכסוך היהודי-ערבי, למשטר דמוקרטי פדרטיבי הבנוי על עקרונות של הסכמה פרגמטית – כפי שהיה בתקופת היישוב.
2. שינוי יסודי ומהותי בדוקטרינת הביטחון הישראלית, ומעבר מהתמקדות בצבא התקפי הפועל מעבר לגבולות המדינה, לצבא הגנתי. צבא כזה יספק הגנה וביטחון בסיסיים ויסודיים לאזרחי ישראל מפני תחושת האיום הקיומית מ"נכבה הפוכה", כלומר פלישה אזרחית חמושה מתוך המובלעות הפלסטיניות בין הירדן לים.
3. כניסה של שחקן בין-לאומי חזק שמעוניין ומשוקע בפתרון הוגן ובטוח לסכסוך, ויכול להפעיל את כוחו כדי לכפות אותו על הצדדים.

ועד אז שיהיה לכולם בהצלחה

ⁱ לסקירה מקיפה ראו לרר, ז. (2025). **בחזרה לכ"ט בנובמבר**. הוצאת הממטרה. פרק 2.

ⁱⁱ למשל תוכניות ההתיישבות בספר ובעיירות הפיתוח; השימוש במנגנון הקב"א אשר ריבד את הצבא מצידוקים פסאודו-ביטחוניים ואשר נתן לגיטימציה לגיוס החובה ההמוני של יוצאי ארצות ערב, שהיה בסיס לעדיפות הצבאית של ישראל; ההסללה לחינוך המקצועי אשר בחלקה נשענה על צורכי מגזר הצווארון הכחול הצבאי.

ⁱⁱⁱ ראו: לרר, ז. (2021). **הקוד האתני**. תל אביב: הקיבוץ המאוחד.

^{iv} התהליך מתואר היטב בספריו של יגיל לוי, ובעיקר באחרון: לוי, י. (2023). **יורים ולא בוכים: המיליטריזציה החדשה של ישראל בשנות האלפיים**. למדא – האוניברסיטה הפתוחה. עליו אני מסתמך בהמשך הדברים.

^v ראו: ששון-לוי, א. (2006). **זהויות במדים: גבריות ונשיות בצבא הישראלי**. ירושלים ותל אביב: הוצאת מאגנס ואוניברסיטת תל אביב.

^{vi} זוהי הזהות שהגנאלוגיה שלה עוברת בתנועת הפועלים, הממסד המדינתי, מחנה השלום, והפכה במהלך שנות האלפיים לזהות שמזוהה פוליטית כמרכז-שמאל. הזהות משוקעת ושולטת במרחבים המוסדיים עתירי ההשכלה בשוק העבודה, מייצגת את עצמה (לאחרונה) כחילונית-ליברלית-דמוקרטית, וכוללת מלבד צאצאי הזהות הפועלית והליברלית-עירונית-אשכנזית, גם גוני משנה אתניים של יוצאי ארצות ערב, דתיים-לאומיים, יוצאי ברית המועצות דור 1.5, ואף רביזיוניסטים.

^{vii} ראו נייר עמדה בנושא: לוי, י., ולרר, ז. (2025). "חוות דעת ציבורית: מאבקי זהות מתחפשים לבעיית משמעת". האוניברסיטה הפתוחה: מכון האוניברסיטה הפתוחה לחקר יחסי חברה-צבא.